

• ilmi dergi
diyānet

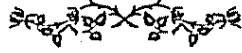
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü

Üç Ayda Bir Yayınlanır

Cilt: 47 • Sayı: 1 • Ocak - Şubat - Mart 2011

VİKÂYETÜ'R-RİVÂYE'NİN TÜRKÇE TERCÜMELERİ VE ŞEMSİ PAŞA'NIN MANZUM TERCÜMESİ

Muhittin ELİAÇIK*

Özet:

İslam dünyasında manzum biçimde dinî eser kaleme alınması, hediye geleneği içinde değerlendirilmiş ve yüzlerce eserin yazılmasına vesile olmuş bir uygulamadır. Eskiden kalem ustaları birer el kitabı hâline gelmiş dinî eserleri kısaltma, özetleme veya nazmetme yoluyla okuyucu için hazırlamayı bir dua kazanma vesilesi olarak görmüşler ve hazırladıkları pratik eserlere hediye, hidâye, tuhfe gibi adlar vermişlerdir. Manzum bir eser yazarak hediye sunmak bu uygulamanın bilhassa Osmanlı döneminde en çok görülen şekli olmuş ve adeta bir yarış içine girilip pek çok eser ortaya konulmuştur. Osmanlı Devleti'nin dünyada zirvede bulunduğu Kanuni, II. Selim ve III. Murat devirlerinde beylerbeyi ve musahip olmuş Şemsi Paşa'nın, Vikâyetü'r-rivâye adlı fikhî eserden yaptığı manzum tercüme de bu yarışın bir örneğidir. Vikâyetü'r-rivâye Osmanlı Devleti'nde çok okunan ve defalarca Türkçe'ye tercüme edilen bir eserdir. Şemsi Paşa'nın 450 beyitlik küçük tercümesinde okuyucuya en gerekli görülen yedi bölüm seçilip nazmedilmiş, serbest ve şerhe kayıcı bir yol izlenmiştir. Kendisini, dedeleri Kızıl Ahmed İsfandiyaroğulları Beyliği'nin son beyi olarak görmüş ve Şemsî mahlasıyla yazdığı şiirleri bir divanda toplanmış olan Şemsi Paşa Arapça fikhî eserleri çok okuyan, tercüme ve şerhler yazabilen bir devlet adamıdır. Bu manzum tercümenin başında, Şeyhülislam Ebusuûd Efendi'nin de imzasını taşıyan ve Şemsi Paşa'nın soyunun Halid bin Velid'e dayandığının iddia edildiği 50 beyitlik bir silsilename vardır. Şeyhülislam Ebussuûd Efendi bu manzum tercüme üzerinde birtakım tashihler yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Nazm, Tercüme, Şemsi Paşa, Vikâyetü'r-rivâye, Burhânüşşerîa.

* Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

The Translations of Vikâyetü'r-rivâye and Shemsi Pasha's verse Translation

Abstract:

In the Islamic world, religious works written in verse form, have been evaluated in the tradition of gifts and hundreds of works to write an application that was for the occasion. In history one time pen masters set out to compress religious works which had become handbooks in order to prepare readers for the information contained by abbreviating or summarizing these works as a way of gaining good deeds and blessings from God. These practical works were given names such as gift, hidâye, and tuhfe. To provide a gift by writing a work in verse in particular was a common practice especially during the Ottoman period when authors competed against one another where a lot of special works have been produced. Shemsi Pasha who served as grand seigneur and musahip in the peak period of the Ottoman Empire translated some parts of Vikâyetü'r-rivâye in a verse form which is an example of the race during the time to produce great works. Vikâyetü'r-rivâye is a work widely read and repeatedly translated into Turkish during the Ottoman Empire. In this verse translation the most necessary seven sections from Vikâyetü'r-rivâye were selected and from those sections, mesnevi was versified where 450 couplets were translated into free-form. Shemsi Pasha wrote poems with the nickname of Şemsî and collected his poems in a divan. He saw himself as the last seignior of the Seignior of the Red Ahmed İsfandiyarsons. Shemsi Pasha was a statesman that read many arabic religious works, and was able to translate them into Turkish and explain them. At the beginning of this translation there is the signature of Şeyhülislam Ebussuûd Efendi, where 50 couplets exist as the silsile name where Shemsi Pasha's progeny is claimed to extend all the way, to Halid bin Velid. Sheikhülislam Ebussuud Efendi has made some corrections on this verse translation.

Key Words: Canon Law, Verse, Translation, Shamsi Pasha, Wiqayah al-riwayah, Burhan al-shari'ah.

GİRİŞ

İslam dünyasında hicrî 2-3.yüzyıla gelindiğinde hayli zengin bir malzemeye sahip bulunan ilmî literatürün tedris ve tefhiminde pratik ve kolaylaştırıcı yollar bir ihtiyaç hâline gelmiş ve ihtisar, icmal, telhis, şerh, hâşiye gibi metotlar en uygun yollar olarak öne çıkmıştır. Bu metotlara müteakip asırlarda bir ezberleme ve kolay öğrenme biçimi olarak manzum hâlde kaleme alma biçimi de dâhil olmuş ve bir gelenek halinde yakın tarihimize kadar devam etmiştir. İslam dünyasında tefsir, hadis, fıkıh, akâid, kırâat gibi konularda manzum biçimde birçok eser kaleme alınmış olup, Selçuklu-Osmanlı sahasında ise siyer, mevlid, mirâciye, esmâ-i hüsnâ vb. konuların da eklenmesiyle “dinî edebiyat” denilebilecek bir şube oluşmuştur. Manzum biçim çok sevilip benimsenmiş ve bu eserlerin isimlerinde genellikle hediye kelimesi bulunmuştur. Yani bu biçim, hediye olabilecek kadar değerli bir vasıta olarak telakki

edilmiştir. Dinî konuların manzum biçimde yazılma sebepleri “nâzımın şâir oluşu veya bu sahada eser verme arzusu, tercüme eserlerde aslının da manzum oluşu, talimî konularda manzum yazma geleneğinin mevcûdiyeti, nazire yazma geleneği, kolay okuma ve ezberleme” şeklinde sıralanmaktadır (Çelebioğlu, 1998:350). İlk dönemlerde sırf ezberleme ve akılda tutma metodu olarak genellikle fıkıh ve akâid eserlerinde kullanılan bu biçim, daha sonra bilhassa Selçuklu-Osmanlı sahasında dinî-şer'î ve dinî-tasavvufî olarak iki geniş çerçeve içerisinde, edebî sanatların da yer aldığı ayet ve hadis çevirisi, tefsir, fıkıh, kelâm, akâid, kırâat, ilmihal, mevlid, siyer, şemâ-îl, hilye, mirâciye, esmâ-i hüsnâ, kırk, yüz ve bin hadis, tasavvuf, mucize, kerâmet, tabâkat, kısas-ı enbiyâ, menâkıb-ı evliyâ, mersiye, maktel, terceme-i kaside-i bürde ve bür'e, nasihatnâme gibi birçok edebî tür ve şeklin oluşmasını ve zengin bir dinî edebiyatın ortaya çıkmasını sağlamıştır (Levend, 1972:35-80). Manzum biçimde yazılmış kaynak niteliğindeki dinî eserler, Ferâiz-i Sirâciyye örneğinde de olduğu gibi genellikle şerh, haşiye ve manzum tercümelemlerle açıklanmıştır. Buna Hanefî mezhebinin el kitaplarından olup Osmanlı hukuk sistemi içinde özel bir yeri bulunan Vikâyetü'r-rivâye'yi de dâhil edebiliriz. Dinî eserlerin nazmen yazılmasındaki asıl hedef, daha açık ve kolay anlatmaktan ziyade, ezberleme ve hatırdaki tutmak olmuş, bu da anlatımın yetersiz kalmasına, dolayısıyla da izah mahiyetinde zincirleme eserlerin yazılmasına yol açabilmiştir. Böyle pratik eserlerin isimlerinde genellikle hediye, hidâye, tuhfe, yâdigâr gibi sıfatların bulunması ve sebep-i telif bölümlerinde halktan hayır dua alınmak ve bir ahiret azığı hazırlanmak istenildiğinin belirtilmesi, yapılan işin ne derece mühim bir hizmet olarak görüldüğüne işaret etmektedir. Söz ve mana sanatlarının fazla kullanılmadığı bu eserlerde konular ayrıntıya girilmeden nazmen özetlenmiş ve böylece okuyucunun elinden ve dilinden düşürmediği el kitapları olmuşlardır. Mesela Hanefî fakihlerinden İmam Merginanî el-Bidâye adlı kendi fikhî eserine el-Hidâye adıyla daha kolay ve pratik bir haşiye yazmış, Burhanüşşerîa Mahmud onun daha pratiği olan Vikâyetü'r-rivâye'yi yazmış, bu eser de halk için defalarca nazmen veya ihtisaren tercüme edilmiştir. Bu makalemizde incelediğimiz Şemşi Paşa'nın manzum tercümesi de bunlardan birisi olup Anadolu sahasında bu eserin daha başka Türkçe tercümelemleri de yapılmıştır. Biz asıl konumuza girmeden önce, İslam dünyasında manzum biçimde yazılmış dinî eserlere bir göz atmayı faydalı buluyoruz. İslam dünyasında çeşitli dönemlerde ve konularda manzum halde yazılmış dinî eserlere baktığımızda mühim bir sayıya ulaştıklarını görürüz. Bunlardan bazıları şu şekilde sıralayabiliriz:

Sarf-nahiv üstadı olan İbni Hâcib (ö.1174)'in el-Kâfiye'si Muhammed Bahşî (ö.1687) tarafından eş-Şâfiye fî-nazmi'l-Kâfiye adıyla nazmedilmiştir. İbni Mâlik

Muhammed bin Abdullah (ö.1273) nahivde 1000 beyitlik Elfiyye ve 3000 beyitlik el-Kâfiyetü's-Şâfiye'yi yazmıştır. İbni Arabşah (ö.1451) meânî ve beyânda 2000 beyitlik Mir'âtü'l-âdâb'ı yazmıştır. Şemseddin Ukaylî (ö.1259) çok okuttuğu Câmiu's-sağîr'i nazmetmiştir. Devletoğlu Yusuf (ö.1250) Vikâyetü'r-rivâye'yi 6960 beyitle Türkçe'ye çevirmiştir. Divrikli Fahreddin Muhammed Efendi (ö.1323) bir nahiv manzumesi yazmıştır. İbrahim İbni Süleyman Radyüddin (ö.1380) fikhî bir manzume yazmıştır. Karahisarlı Hattab Haydar İbni Ebilkâsım (ö.1414) Şerh-i Manzûme-i Neseffî'yi yazmıştır. Amasyalı Dede Cengî Efendi (ö.1567) Vehbâniyye adlı fikhî bir manzume yazmıştır. Sirozlu Hüseyin (ö.1591) manzum Cezerî Şerhi olan Dürr-i Mekkûn'u yazmıştır. Nahivde Kâfiye ve Elfiyye kitaplarına birçok manzum şerh ve hâşiye yazılmıştır. Germiyanlı Hüsamzâde İbrahim Efendi (ö.1607) Fıkh-ı Ekber ve Şâfiye'yi, Abdülkadir Feyyumî (ö.1613) beyan üzerine Ferâidü'l-Belâga'yı, Hıbrî Ali Efendi (ö.1669) Türkçe bir akâid olarak Zuhru'l-Masîr'i, İshak Hocası Ahmed Efendi (ö.1708) Akâid'i, Ayn-ı Ekber Muhammed Efendi (ö.1722) Türkçe Şemâil-i Şerîf'i, Abdürrahim Efendi akâid, ferâiz, tecvîd ve nahiv konularını, Abdürrahim Efendi (ö.1885) Kasîde-i Nûniyye, Kasîde-i Tâiyye ve Şerh-i Şâfiye'yi, Elbistanlı Hayatî Ahmed Efendi de Kasîde-i Nûniyye'yi manzum biçimde yazmıştır. Endülüs-lü Kasım-ı Şâtıbî (ö.1194)'nin Kasîde-i Lâmiyye, Hırzû'l-emânî ve Vechü't-tehânî adlı manzum eserleri medreselerde ezberlenmiştir. Kırâat âlimi İbnü'l-Cezerî (öl.1429)'nin Kitabü'n-neşr fi'l-kırâati'l-aşr adlı eseri manzum hale getirilmiştir. Hızır Bey Çelebi'nin (ö.1458) Kasîde-i Nûniyye (Cevâhiru'l-akâid)'si ezberlenmiş ve hâşiye ve şerhleri yazılmıştır. Sirâceddin Ali Üşî (ö.1180)'nin ehl-i sünnet akâidi üzerine yazdığı Emâlî Kasidesi şerhedilip ezberlenmiştir. Hadiste İbni Ferah manzumesi medreselerde okutulan başlıca eserlerden olmuştur (Ergün 1996:2; <http://egitim.aku.edu.tr/moders.htm>). Ebû Hafs en-Neseffî (ö.1142)'nin Manzûmetü'n-Neseffî fi'l-hilâf adlı eseri fıkıh sahasında ilk manzum eser olma özelliğini taşımış, Ebü'l-berekât en-Neseffî (ö.1310)'nin, mütûn-ı erbaadan olan eseri Kenzu'd-dekâyık İbnü'l-Fasîh tarafından Nazmu'l-Kenz adıyla manzum hâle getirilmiştir (Cici, 1999:231, 233). Akâid ve ilmihal üzerine yazılmış manzum eserlere Rızâî İshak bin Hasan Tökâdî (ö. 1688)'nin Nazmu'l-ulûm ve Nazmu'l-leâlî, Kadızâde Mehmed Efendi (ö. 1759)'nin Nazmu'l-akâid ve Şemsi Paşa'nın da İtikâdnâme adlı eserleri de eklenebilir. Fıkhın ana konularından ferâiz ilminde de birçok manzum eser yazılmış ve bunlar genellikle Secâvendî (ö.1200)'nin manzum el-Ferâizü's-Sirâciyye ve Şafîî fakihi İbnü'l-Mütefennine'nin el-Ferâizü'r-Rahbiyye adlı eserlerine dayanmışlardır. Bu sahada büyük kısmı Ferâiz-i Sirâciyye'ye dayalı olarak Abdülmuhsin Kayseri (ö.1354)'nin Manzûmetü'l-Ferâiz'i (Arapça), Muhammed bin Mes'ûd el-

Kayserî (ö.1354)'nin Nazmü's-Sirâciyye'si (Arapça), Abdurrahman Câmî (ö.1492)'nin Manzûme-i Ferâiz-i Sirâciyye'si (Farsça), Dursunzâde Abdullah Feyzî (ö.1610)'nin Manzûme-i Sirâciyye'si (Türkçe), Abdülmelik bin Abdülvehhab el-Fettenî'nin Hulâsatü'l-Ferâiz'i (Arapça), Muvakkıt'ın el-Levâmiü'z-Ziyâiyye fî-nazmi's-Sirâciyye'si (Arapça), Mollacık-zâde Mehmed Râif'in Manzûme-i Ferâiz-i Sirâciyye'si (Türkçe), Hâcibzâde Muhammed bin Mustafa el-İstanbulî'nin Ferâiz-i Vâfiye'si (Türkçe), Filibeli Ahmed Hulusi Efendi'nin Sirâciyye Tercümesi (Türkçe), Hasan bin Nasûh el-Bosnevî'nin Tercümetü'l-Ferâizi's-Sirâciyye'si (Türkçe), Ebû Bekir Sıdkı Hafız'ın Sirâciyye Tercümesi (Türkçe), Denizlili Köralizade Esad Efendi'nin de Mir'ât-ı Ferâiz'i (Türkçe) dikkati çeken eserlerdir.

Yukarıdaki eserlere, dinî çerçeveye de giren dil-edebiyatla ilgili eserler de eklenebilir. İmam Busayrî (ö.1295)'nin Kaside-i Bürde'si ezberlenen ve nazmen çevrilen eserlerden olmuştur. Arapça ve Farsça lügatler manzum olarak yazılmış, Fatih devri alimi Muhammed İbni Velî manzum lügatini, Kanunî devri âlimlerinden Abdülcelil İbni Yusuf Sekr-i Sâfî ve Seb'atü Ebhur'u, Muhammet Ali Dede Gevher-i Manzûm'u, Abdürrahim Efendi Lügat-ı Arabiyye'yi, Sünbülzâde Vehbi (ö.1809) de Farsça öğretmek için Tuhfe-i Vehbi'yi, Arapça öğretmek için de Nuhbe-i Vehbi'yi manzum biçimde yazmıştır.

HANEFÎ MEZHEBİ LİTERATÜRÜ VE OSMANLI HUKUK SİSTEMİNİ ETKİLEYEN ESERLER

Manzum hâlde kaleme alınmış dinî eserler arasında fikhî konulular, bunlar arasında da Hanefî fikhıyla ilgili olanlar öne çıktığından, burada Hanefî mezhebi literatürüne ve başta el-Hidâye ve Vikâyetü'r-rivâye olmak üzere Osmanlı hukuk sistemini etkileyen eserlere değinmemiz yerinde olacaktır.

Numan bin Sâbit Ebû Hanife (699-767) ve öğrencilerinin içtihatlarına dayanan Hanefî mezhebi literatüründe İmâm-ı A'zam ve öğrencilerinin tevâtür yolla gelen görüşleri zâhirü'r-rivâye, âhad yolla gelen rivayetleri de nâdirü'r-rivâye diye anılmıştır. Bu mezhebin literatüründe Tahavî (ö.933)'nin el-Muhtasar'ı, Mervezî (ö.945)'nin el-Kâfî'si, Serahsî (ö.1090)'nin el-Mebsût'u, Kudûrî (ö.1037)'nin el-Muhtasar'ı en meşhur ve muteber kitaplar arasında sayılmış, binlerce fikhî mesele- nin kısa ve öz olarak anlatıldığı Kudûrî'nin el-Muhtasar'ı yıllarca medreselerde ders kitabı olarak okutulup otuza yakın şerhi yazılmış, bunların da en meşhuru Burhaneddin el-Merginanî (ö.1197)'nin el-Hidâye'si olmuştur. Bu eser de Hanefî uleması arasında en çok rağbet gören eserlerden olmuş ve altmış civarında şerh ve haşiyesi ya-

zılmıştır.¹ Hanefî uleması arasında Mavsilî (ö.1284)'nin el-Muhtâr'ı, İbnussââfî (ö.1295)'nin Mecmau'l-Bahreyn'i, en-Neseî (ö.1310)'nin Kenzu'd-dekâyık'ı, Burhânüşşerîa Mahmud (1274)'un Vikâyetü'r-rivaye'si mütûn-ı erbaa olarak anılmış (Özel, 1997:21-22), Vikâye ve Kenz ile Kudûrî'nin Muhtasar'ı mütûn-ı selâseyi, el-Hidâye'nin de eklenmesiyle hepsi birden mütûn-ı sitteyi oluşturmuşlardır. Mütûn-ı erbaa kanun gibi sayılmış, bunların hilafına fetva vermek neredeyse caiz sayılmamıştır (Uzunçarşılı, 1984:63). Burhaneddin el-Merginânî'nin, İmam Muhammed'in el-Câmiu's-Sagîr'ıyla Kudûrî'nin el-Muhtasar'ındaki meseleleri toplayarak yazdığı Bidâyetü'l-Mübtedî adlı kendi eserine yazdığı hâşiyenin adı olan el-Hidâye yüzyıllarca Osmanlı medreselerinin baş kitabı olmuş, İngilizce ve Rusçaya da çevrilmiştir. Bu eserde Câmiu's-Sagîr'deki tertip esas alınmışsa da, okuyucunun kitabı daha iyi anlaması için bazı bölümler bölünüp, bölüm sayısı 40'tan 56'ya çıkarılmıştır (Kallek, 1998:471,473). Burhânüşşerîa Mahmud (ö.1274), torunu Sadrüşşerîa için el-Hidâye'den seçtiği bölümlerle, mütûn-ı erbaadan olan Vikâyetü'r-rivaye fî-mesâilî'l-Hidâye'yi yazmış, torun da bu kitabı Nikâye adıyla şerhetmiştir. Bu şerh, Sadrüşşerîa Şerhi adıyla meşhur olmuş ve yüzyıllarca medreselerde orta seviyede bir fıkıh kitabı olarak okutulmuştur. Bunun meşhur hâşiyeleri arasında Ahi Çelebi, Hasan Çelebi, Bayramzâde Zekeriya Efendi ve İmam Birgivî hâşiyeleri meşhur olmuş, ama özellikle Molla Sinaneddin Yusuf'un yazdığı hâşiyeye talebeler arasında çok tutulmuştur (Ergün, 1996:2; <http://egitim.aku.edu.tr/moders.htm>). Osmanlı'da şeyhülislam ve kadılar fetvası istenen meseleleri, Hanefî mezhebinde mütûn-ı erbaa denilen el-Muhtâr, Kenzü'd-dekâyık, Vikâyetü'r-rivâye, Mecmau'l-bahreyn ile Mutasarü'l-Kudûrî ve bunların şerhlerine bakarak cevaplamışlardır.

Osmanlı hukuk sistemini usûl, fûrû, ilmihal, ferâiz, fetva gibi alanlarda birinci dereceden etkileyen yirmi beş civarında Arapça eser olup, bunların tesir derecesi "teliflerde esas alınmak, şerh, haşiye, talik, muhtasar, risale, reddiye ve tercümelerin konusu olmak, medreselerde ders kitabı olarak okutulmak, eserlere referans olmak, şer'îye sicillerinin tereke kayıtlarına geçmek" gibi hususlar dikkate alınarak belirlenmektedir (Cici, 1999:216). Osmanlı fakîhleri Osmanlı'nın kuruluş ve yükseliş dönemlerinde bu kaynaklar üzerinde şerh, haşiye, ta'lik, muhtasar, risale, reddiye ve ter-

1 Osmanlı fakihleri fûrû çalışmalarını daha ziyade bu eser üzerinde yoğunlaştırmışlar, müsteşrik ve yabancılar da büyük ilgi göstermişlerdir. Çağımız İslâm hukukçularından Subhi Mahmasânî de bu eser hakkında "Çünkü muhtasar bir kitaptır; tercümesi diğer hacimli kitaplara göre kolay olmuştur" diyerek ilgi ve yönelişin gerekçesini anlatmıştır (Mahmasânî, 1985:323). Osmanlı medreselerinde asırlarca okutulan fûrû eseri, müderris adaylarının mülakatlarında başvuru kaynağı ve Osmanlı fakîhlerinin olmazsa olmaz bir kaynağı olmuştur (Cici, 1999:236).

cüme türlerinde birçok eser yazmışlardır. İlk üç asırlık zaman diliminde furû ile ilgili yapılmış 385 çalışmadan 107'sinin telif, diğerlerinin ise başka eserler üzerinde yapılmış çalışmalar olduğuna bakılarak Osmanlı fakihlerinin usûlden ziyade furûda ve teliften ziyade şerh, haşiye, ta'lik, muhtasar, risale, tercüme ve reddiye türlerinde çalışmalar yaptıkları anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere İslam hukukuyla ilgili çalışmalar genel olarak usûl ve furû diye gruplandırılmakta, furû çalışmaları da ibâdât, muame-lât ve ukûbât gibi kısımları kapsamaktadır. Furû eserlerin de ibadetler bölümü ilmihal, miras hukuku konuları ise ferâiz adı altında ele alınmaktadır. Osmanlı hukuk sistemini etkilemede usûle dair kaynakların dah az olduğu ve asıl yoğunluğun furû konularında olduğu görülmektedir. Bu sistemi usûlde etkileyen başlıca kaynaklar Pezdevî (ö.1089)'nin Usûl'ü, Gazâlî (ö.1111)'nin el-Mustasfâ'sı, İbni Hâcib(ö.1249)'in Muhtasar'ı, Habbâzî (ö.1292)'nin el-Muğnî'si, Neseffî'nin Menâr'ı, Sadruşşerîa (ö.1346)'nın Tenkîh-Tavzîh'i ve Taftâzânî (ö.1390)'nin Telvîh'i olmuştur. Furûda etkileyen kaynakların başında da mütûn-ı erbaa diye bilinen Burhânüşşerîa (ö.1274)'nin Vikâye, el-Mavsîlî (ö.1284)'nin Muhtar, İbnu's-Sâatî (ö.1285)'nin Mecma ve en-Neseffî (ö.1310)'nin Kenz adlı eserleriyle Kudûrî (ö.1037)'nin el-Muhtasar'ı, Ebû Hafs en-Neseffî (ö.1142)'nin Manzûmetü'n-Neseffî'si, Burhaneddin el-Mergînanî (ö.1197)'nin el-Hidâye'si ve Babertî (ö.1384)'nin İnâye'si bulunmuştur (Cici, 1999:217-224). Ayrıca, ilmihalde Ebü'l-Leys Semerkandî (ö.983)'nin Mukaddîmetü fi's-salât'ı ile Ebû Abdullah el-Kaşgarî (ö.1305)'nin Münyetü'l-musallî'si, ferâizde Sirâcuddîn es-Secâvendî (ö.1200)'nin el-Ferâizu's-Sirâciyye'si, fetvada da Fahrüddin Hasan el-Fergânî (ö.1196)'nin Kâdîhân'ı ile el-Bezzâzî (ö.1423)'nin Bezzâziyye'si etki yapmış eserlerdir (Cici, 1999:236-240).

Osmanlı fakihleri üzerinde usûlde en etkili kaynak Sadruşşerîa'nın Tenkîh'i, furûda ise mütûn-i erbaa, mütûn-i selâse ve Hidâye'den oluşan altı eser olup, bunların da en etkilisi Vikâye ve Hidâye olmuş, Vikâye ve şerhi üzerinde 54, Hidâye ve şerhi üzerinde de 35 çalışma yapılmıştır. Bu altı esere birbirlerine kaynak olma bakımından bakıldığında ise önce Muhtasar, sonra Hidâye gelmekte, Muhtasar büyük ölçüde ana kaynak olmakta, diğerleri de birbirlerinin tamamlayıcısı niteliğinde görünmektedir. Bazı bölümleri üzerinde yapılan mukayeselerde Osmanlı'nın yazılı hukuk kodu sayılan Mecelle-i ahkâm-ı adliyye'nin de büyük ölçüde bu altı esere dayandığı, bir bakıma onların maddeleştirilmiş şekli olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı fakihleri üzerinde doğrudan en çok tesiri olan müellif, usûlde ve furûda eserleri bulunan Sadruşşerîa ile Neseffî olmakta, onları sırasıyla Mergînanî, Taftâzânî, Burhânüşşerîa, Secâvendî, İbni Hâcib, Seyyid Şerif Cürçânî, İbnu's-Sâatî, Pezdevî ve Semerkandî izlemektedir. Osmanlı fakîhlerinin, Gazâlî vasıtasıyla Şâfiî, İbni Hâcib yoluyla da Mâli-

kî hukuk okulundan yararlandıkları görölmekte ve mezhebin ilk fakihlerince yazılmış ilk el eserlere değil de, aynı ırk ve kültürden oldukları müelliflerin bu eserlere müsteniden yazdıkları ikinci, üçüncü el eserlere yöneldikleri gözlenmektedir (Cici, 1999: 241-243).

VİKÂYETÜ'R-RİVÂYE VE TÜRKÇE TERCÜMELERİ

Mutûn-ı erbaanın birincisi sayılan Vikâyetü'r-rivâye, Osmanlı hukukçularını etkileyen kaynakların başında gelmiş, telif çalışmalarında esas alınmasının yanında şerh, ta'lik, tercüme ve reddiyeye de konu olmuştur. Vikâyetü'r-rivâye'ye şerh ve haşiye yazarlar genellikle bu çalışmalarını müderrislikleri sırasında yaptıklarından, kendilerinden sonra gelenler de bu eseri takip etmişler ve böylece bu eser Osmanlı medreselerinde her dönemde değişmez bir ders kitabı olmuştur. Yukarıda da belirtildiği üzere, Vikâyetü'r-rivâye'nin dayandığı eser olan Burhaneddin el-Merginânî'nin el-Hidâye'si, müderris adaylarının mülakatlarında başvuru kaynağı olmuş ve Osmanlı fakihleri için vazgeçilemez bir kaynak durumuna gelmiştir. Onun daha da ikmal edilmiş olan Vikâyetü'r-rivâye ise en az onun kadar tutulup beğenilmiştir. Telif eserlerinde Vikâyetü'r-rivâye'yi esas alan fakihlerin başında Letâifu'l-işârât'ıyla Bedreddin Simâvî, Müştamilü'l-ahkâm'ıyla Fahreddin Rûmî, Kitabu'l-hudûd ve'l-ahkâm'ıyla Musannifek ve Mülteka'l-ebhur'uyla da İbrahim Halebî gelmektedir (Cici, 1999:226). Başta İbni Melek ve oğlu İbni Melekzâde, Alaaddin Esved, Seyyid Hasan bin Seyyid Ali, Hüsameddin Tokâdî, Musannifek olmak üzere, İbni Melekzâde, Kirmastizâde, Acemzâde, Şeyhzâde Muhyiddin Kocavî, Kasım bin Süleyman en-Niğdevî, Kara Sinân Yûsuf, Kara' Kemal, Yunus bin Ahmed Sofyavî vd. Vikâye'ye şerh; Hüsâm-zâde Mustafâ bin Hüseyin, Bâlî Paşa, Yakup Paşa bin Hızır Bey, Ahi Çelebi, Hayâlî Şemseddîn Ahmed, Sa'dî Çelebi, Muhyiddîn Mehmed, Abdülvâcîd bin Muhammed, Arab Çelebî vd. de haşiye yazmışlardır. İlk dönemlerde yazılan 22 şerhin 8'i Vikâye, 5'i Hidâye, 2'si Mecma, 2'si Kenz ve 1'i Muhtar üzerine olmuş ve böylece mütûn-ı erbaa, şerhlerin yarısından fazlasını oluşturmuştur (Cici, 1999:226; 1995:324). Vikâyetü'r-rivâye şerhlerinin en meşhuru torun Sadruşşerîa'nın şerhi olmuştur. İbni Melekzâde, Vikâyetü'r-rivâye'nin gizli noktalarını açıklayıp faydalarını gösteren, eksiklerini ayırdeden bir şerh yapılmaması sebebiyle babasının bu esere şerh yazdığını belirtmiş; Seyyid Ali Komenâtî (ö1436), şerhinin önsözünde Vikâye'nin delillerden uzak ve lafızlarının çok kısa olduğunu, ama bu eksiklerini gideren bir şerhin de bulunmadığını söylemiş; Vikâye'yi tüm tepkileri göze alarak Türkçe'ye kazandıran Devletoğlu Yusuf, şer'î hükümleri bilmenin herkese farz olduğunu, özellikle bu konuyu iyi bilmesi gereken kadıların bu Türkçe eserden yararlanabileceklerini, zaten bu tercüme'yi ilm-i furû öğrenilsin diye yaptığını belirtmiş, Şeyhülislam

İbni Kemal (ö.1534) de el-İslâh ve'l-İzâh adlı eserinde Vikâye'nin basiret sahipleri nezdinde küçük ama kıymetli bir eser olduğunu söyleyip eserde bazı tashihler yaparak bu kitabı tamamlamak istediğini belirtmiştir (Cici, 1999:227). Bu eserin tercümelerinden ziyade Arapça şerh, haşiye ve izahları yapılmıştır. Kütüphanelerde bulunan yüzlerce yazma nüshası bu eserin çok okunduğuna işaret etmektedir. Biz burada bu eserin Osmanlı döneminde yapılmış Türkçe tercümelere üzerinde duracağız. Osmanlı Devleti'nin ilmî ve idarî yapısında mühim bir yer tutan bu eser büyük ölçüde tertip tarzı ve kullanım kolaylığından dolayı müreccah tutulmuştur. 56 bölümüyle² tüm fikhî konuları özlü biçimde anlatan eser, devlet dairelerinde ve medreselerde adeta bir İslam hukuku el kitabı hâline gelmiştir. Yazılış sebebi de hediye amacına dayanan bu eser, bu yüzden güzel ve beğenilir bir tarzda düzenlenmiştir. Osmanlı Devleti'nde müftü, kadı ve diğer bürokratların kitap koleksiyonlarında bu eserin baş sıralarda yer alması sürekli elde tutulup okunduğuna işaret etmektedir. Bir beylerbeyi ve musahip olan Şemsi Paşa da bu eseri çok okuduğunu ve bir hediye olmak üzere Türkçe'ye nazmen çevirdiğini belirtmiştir. Şemsi Paşa'nın manzum tercümesi, bu eserin Anadolu sahasındaki tercümelerinden birisi olup, bu sahada daha başka Türkçe tercüme-ler de bulunmaktadır.

Vikâyetü'r-rivâye'nin bilinen Türkçe tercümelere şu şekilde sıralanabilir:

1. Balıkesirli Devletoğlu Yusuf tercümesi. Hakkında yeterli bilgi bulunmayan yazarın, sadece Balıkesirli olduğu, II.Murad devrinde yaşadığı ve bu eseri onun adına nazmen Türkçe'ye çevirdiği bilinmektedir. 1424'de II.Murad namına yapılan bu manzum tercüme, Vikâye'nin Anadolu sahasında yapılmış en mühim tercümesi olup kütüphanelerde otuzaya yakın nüshası vardır.³ Vikâye'nin Arapça aslından 6960 beyit hâlinde çevrilen bu tercüme Vikâyenâme de denilmiştir. Yarı telif bir eser gibi olup Vikâye dışında başka eserlerden de yararlandırdığı anlaşılmaktadır. 48 bölümden oluşan ve Türkçede ilk manzum fıkıh kitapları arasında yer alan bu tercümede, konular ana metin verilmeden ve sadece başlıklar altında serbest biçimde nazmen ter-

2 Bu bölümler sırayla şöyledir: tahâret, salât, zekât, hac, savm, nikâh, rıdâ', talâk, itâk, eymân, hudûd, sirkat, cihâd, lakît, lakta, âbik, mefkûd, şirket, vakf, bey', sarf, kefâlet, havâle, kazâ, kâdî ile l-kâdî, şehâdet ve'r-rucû'i anhâ, vekâlet, da'vâ, ikrâr, sulh, mudârebe, vedâ, âriyet, hibe, icâre, mekâtib, velâ, ikrâh, hicr, mezûn, gasb, şuf'a, kısmet, müzâraat, müsâkât, zebâyih, udhiye, kerâhiyyet, ihyâü'l-mevt, u emvât, eşribe, sayd, rehn, cinâyât, diyyât, meâkil, vesâyâ, hünsâ.

3 MK (Milli Kütüphane): 19 Hk1493/1; 21 Hk 1595; 32 Hk 1840/2; 03 Gedik 18348; 45 Hk 7702; 60 Zile 256; 37 Hk 1272; 37 Hk 1182; 06 Hk 288; 06 Hk 4357; 15 Hk 766; 06 Hk 818; 06 Hk 3738; 06 Mil Yz A 4284; 06 Mil Yz A 3924; 06 Mil Yz A 3610/1; 06 Mil Yz A 2926; 06 Mil Yz A 2755; 06 Mil Yz A 2225; 06 Mil Yz A 2460; 06 Mil Yz A 984; 06 Mil Yz A 94; 06 Mil Yz A 8917; 10 Hk 447; 34 Fe 932; 42 Kon 3099.

cüme edilmiştir. Dinî-didaktik bir mesnevi mahiyeti de arzeden eser, ibadetle ilgili temel bilgiler vermek, bilhassa kadınlara yardımcı olmak ve kolayca ezberlenmek için manzum biçimde kaleme alınmıştır. Ancak, müellif eserin sebab-i telifinde eserini manzum biçimde çevirme sebebini adeta mazeret bildirir gibi açıklamıştır. Sanat yönüyle değil, eski Anadolu Türkçesi özelliklerini yansıtan bir metin olmasınca öne çıkan bu eser üzerinde birkaç lisans üstü tez yapılmıştır.⁴

2. Kurd Muhammed Efendi tercümesi. Şemsi Paşa'nın çağdaşı olup Kurd Efendi diye de tanınan Muhammed bin Ömer er-Rûmî (1524-1588), Bulgaristan'da Tatarpazarlığı'nda doğmuş, sahn-ı semân medresesinde müderris yardımcısı olmuş, tasavvufa meyledip Sofyalı Bâlî Efendi'nin sohbetine devâm etmiş, Halvetiyye tarikatında ilerleyip Bâlî Efendi tarafından irşâd görevine getirilmiş, Bâlî Efendi 1553'de Sofya'da ölünce de onun halîfesi olarak Sofya'da halka dersler vermeye başlamıştır. Daha sonra İstanbul Kadırga ve Fatih'te de bir süre dersler vermiş, Zigetvar'ın fetihinden sonra sınırlara çıkıp Budin ve birçok kalelerde derslerine devam etmiştir. Her kesimden büyük saygı ve itibar gören Kurd Efendi, 1588'de hocasının kabrini ziyaret için gittiği Tatarpazarlığı'nda vefat etmiş ve orada babasının yanına defnedilmiştir. Kaynaklarda birçok eserinden bahsedilmekte olup bunların belli başlıları şunlardır: Şir'atü'l-İslam kitabının şerhi olan Mürşidü'l-enâm ilâ-dâri's-selâm, Tercüme-i şerhü'l-Kâfiye, Ta'bîr-ü'r-rüyâ, Tefsîr-ü sûreti'l-Mülk, Reyhânü'l-ervâh fî-terceme-ti'l-Merâh, Şerhü mukaddimeti'l-Cezeriyye, Adâb-ı mülûk risâlesi, İlmihâl, Etvâr-ı seb'a risâlesi, Terceme-i Vikâye, Şerhü Neşri'l-Cezerî, Terceme-i Fıkhü'l-Ekber, Tefsîr-ü'l-Hanefî, Tercümân-ı Bidâye (Kehhale, 1993: 89; İsmail Paşa, 1955: 259; Süreyya, 1996: 894; Ayvansarayî, 1281: 197; Mehmet Tahir, 1338: 145). Yurt içi ve dışında birçok nüshası⁵ bulunan ve mühim bir tercüme olan Kurd Efendi'nin mensur Vikâye tercümesinde, önce ana metin yazılıp sonra direkt çeviri yapılmış, aralarda gerektiği yerlerde de izahat verilmiştir.

3. Mütercimi belirtilmeyen eksik bir Vikâye tercümesi. Bu tercümenin bulundu-

4 Bilal Aktan, Devletoğlu Yusuf'un Vikaye Tercümesi, Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi SBE 2002; Nimet Altunkaynak, Devletoğlu Yusuf, Vikaye Tercümesi, Y. lisans tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, 1992; Mehmet Demir, Devletoğlu Yusuf, Vikaye tercümesi, Doktora tezi, Ege Üniversitesi SBE, 1999.

5 MK: 45 Hk 8488 ve 655/1; 45 Ak Ze 351; 19 Hk 1469 ve 4597; 06 Hk 1731(a); 37 Hk 2400; 06 Yz A 1722/1 ve 1162; 34 Atf 755; 15 Hk 831 ve 2103; Bosna-Hersek Gazi Hüseyin Kütp. TY 3421; Almanya Milli Kütüphanesi TY Ms.or.oct.2040; İzmir Milli Kütp. TY 1694; İstanbul Hüseyin Kocabaş Kitaplığı TY S.H.M.H.K.Yaz. 84; Mısır Hidiv Kütp. TY 5614, 5615; Mısır Milli Kütüphanesi TY Mecâmi Türkî Talat 95 Fıkh-ı Hanefî Türkî Talat 39 ve 111, Fıkh-ı Hanefî 9 ve 10; Kayseri Raşit Efendi Kütp. Ek 1348.

ğu defterde fevâid türü kayıtlar olup tercüme ise hac bahsine kadar yapılmıştır. Kurd Muhammed Efendi'nin tercümesinin bir kopyası olduğu intibanı vermektedir. Büyük ihtimalle bir alıntı olduğunu düşündüğümüz nüshayı Kurd Efendi'nin tercümesiyle karşılaştığımızda noktalamalarda dahi bir fark olmadığını tespit ettik. Fakat eser, Yavuz Sultan Selim zamanında 1519'da tercüme edilmiş gibi gösterilmiştir. Bu tarihte Kurd Efendi daha hayatta bile değildir. Önsözde şöyle denilmiştir: "Bilgil ki tahkîk-i ulûmun eşrefi ve enfaî meşrûâtdur ve buna iştigâl efdal-i tââtdur ve ehem-i mühimmâtdur eyle olsa bu ma'nâyı mülâhaza idüp terâkîb-i arabîyyede kusûri olan mübtedîlere vüfûr-ı şefekati olan azîzlerden fahrû'l-a'yân câmi-i fezâil-i nev'i'l-insân veliyyü'n-ni'meti aleynâ ve'l-ihsân kemâ-tüstemâ bihi fi'l-a'yân beleğahu'llahu taâlâ gâyetü münâhin ve şeker sa'yihî fi-mâ nevâhin murâd idindiler ki bu ilmde olan muhtasarâtdan bir gâyet latîfi Türkîye terceme olına ammâ kendülerün adem-i ferâğları olduğu sebebden bu fakîre işâret itdiler. Kitâb-ı Vikâyeyi ihtisâr idüben, fakîr dahi sem'an ve tâaten maa-killeti'l-bıdâa bu işâret mûcîbince mâ-fi'l-vus'ı bezl idüp işbu nemat üzerine terceme itdüm, kaçan kim Hak taâlâ itmâmını müyesser kıldı ise re'y-i sâibleri buna müteallik oldu ki ilm-i ferâizden metn-i Sirâciyye dahi bu üslûb üzerine terceme olunup ana ilhak olına, eyle olsa ol dahi ol vech üzerine ilhak olındı ve Hak taâlâdan umaruz ki mü'minlerin umûr-ı dîniyyesi ve dünyâviyyesi dâimâ intizâm üzerine olup ba'zı mü'minler bunların ile munkatî' olalar Allahümme'c'ali'l-mü'minîn fi-emnin ve emânin ve a'lâ kelîmeti'l-îmâni bi-bekâ-i devletü's-sultânî'l-a'zam ve'l-hâkânî'l-muazzam....es-sultânü'bni's-sultân sultân Selîm Han bin Bâyezîd Han... sene hamse ve işrîne ve tis'a-mie."⁶ Defterde bu tercümeden önceki fevâid türü kaydın tarihi 1110=1698 olup hattı da farklıdır ve defter sonradan birleştirilmiş gibi de gözükmemektedir. Bu durumda bu tercümenin sonradan kaydedildiğini söylemek mümkündür. Ayrıca defteri kaleme alan, defterin hiçbir yerinde kendi adını vermemiştir.

4. Kütüphanelerde yazarları belirtilmeyen daha pek çok Vikâyetü'r-rivâye tercümesi bulunup, bunların çoğunun yukarıdaki örnekte olduğu gibi, Kurd Muhammed Efendi'nin tercümesinin dolaylı veya dolaysız nüshaları olduğu ihtimal dahilindedir. Bunlardan tespit edebildiğimiz nüshaları aşağıda veriyoruz.⁷

ŞEMŞİ PAŞA

İsfendiyaroğlu beyi Kızıl Ahmedli'nin torunu olan Şemsi Ahmed Paşa (ö.1580),

6 MK 06 Hk 4819/2.

7 Topkapı Sarayı Müzesi TY MK A. 946, Y. 1632, 06 Mil Yz A 3563; MK 43 Ze 182 ve 43 Ze 834. Zeytinoğlu halk kütüphanesinde hepsi de Arapça ve yazarı belirtilmemiş nüshalar: 43 Ze 1010, 43 Ze 1128, 43 Ze 1062, 43 Ze 1129, 43 Ze 1159.

Sultan Selim Han zamanında yıldızı parlayıp Erzurum ve Sivas eyaletlerine bir arada mutasarrıf olan Mirza Paşa'nın oğludur. Enderun'da yetişmiş, avcıbaşı, bölük ağası, müteferrika ve sipahiler ağası olmuştur. Kanuni devrinde sipahiler ağasıyken 1550'de bir anda Şam beylerbeyi olmuş, 1553 İran seferine katılıp yararlı hizmetleriyle sultanın gözüne girmiş, 1554'de önce Anadolu ve sonra Rumeli beylerbeyi olup bu sıfatla kendi kuvvetlerinin başında Zigetvar seferine katılmış, II. Selim tahta çıkınca ona Lala Mustafa Paşa'dan daha yakın olmuş, III. Murad devrinde de emekli olarak Bolu'da otururken üçüncü kez musahipliğe getirilmiştir. Lala Mustafa Paşa 1580'de vezir-i azamlığa getirildiğinde "kendisi Şam beylerbeyi iken onun kendisinin altında Safed sancağı beyi olduğu" gerekçesiyle mansıbını bırakıp emekli olmuş ve aynı yıl da vefat etmiştir. Renkli bir kişiliğe sahip olup iyi bir şair olarak tanınmış, Şehnâme-i Sultan Murad, Dîvân, Cevâhirü'l-kelimât, Manzum Vikâye Tercümesi, İtikadnâme ve Tercüme-i Şurû-ı Salât adlı eserleri yazmıştır. Oğulları da babaları gibi çeşitli devlet hizmetinde görev yapmıştır (Sami, 1306:2873; Derin, 1978:41). Şemsi Paşa, Vikâye Tercümesi'nin girişinde yer alan silsilenâmede Hâlid bin Velîd'e dayandığını söylediği soyunu ve kendi hâlini şöyle anlatır: "Ey Şemsî, dünyâda yegâne olsam buna şaşılır mı, çünkü benim yüce ceddim Hâlid ibn-i Velîd'dir. Hâlid'in oğlu şehîd şâh Nureddin, dünyâda biricikti. Nureddin'in oğlu Şemseddin idi. O serverin oğlu, Ya'kûbdu. Sonra Ya'kûb'un oğlu Ali oldu, ondan da Bâyezîd-i Velî olmuştu. Ey dost, onun oğlu Kastamonu'da yerleşmiş olan İsfendiyâr'dı. İsfendiyâr'ın oğlu İbrâhîm olup ona da yüce Kerîm, Kızıl Ahmed adlı bir oğul vermişti ve o da dünyâda muradını almıştı. Ahmed'in oğlu benim babamdır ve benim hünerim onlardan başkadır. Onun temiz adı Muhammed Mirzâ olup cennet içinde şehîdlerin reîsidir. Baba silsileyle Hâlid'e çıktı, anne ise Osmanoğlu'na müntesiptir. Biz, halk arasında başı yüksek iki şerefli oğuluz. Benim adım Ahmed'dir ama Şemsî de denilse şaşılmaz. Birâderimin adı Mustafâ'dır. Devlet, Şâh Süleymân'a erişince bu fakîre çok iyilik etti. Sultân Selîm'den himmetle ansızın başıma devlet geldi. Şâh Süleymân'a ısrâr etti ve bana Şâm'ı alıverdi, orada yıllarca hizmet ettim. Sonra me'mûriyetimi Rûm'a çevirdiler ve doğruluğumu orada ikmâl ettim. Orada sultânın inâyetiyle Anadolu'yu verdiler. Yükseklik makâmında yerimi bulup Rûmeli beylerbeyi oldum. Birçok kovulmuş, hasta ve düşkün cevâbımla düzeliyor iyileştiler. Hakk'ın işlerini yürütmeyi istedim ve birçok savaş yaptım. Orada asker başı olup Sigetvar'ı birlikte fethettim. Bu hâl ile yaşarken padişah ansızın cennet bâğının yolunu tuttu. Dünyânın şâhı gelip tahta geçti de kaygılı gönüller şenlendi. Ben kulu gördüler ki pîr olup ömrünün gülü hazânla solmuş. Bize saygı gösterip ihsân ettiler de pîr yerine tâze genç geldi. Sultân Selîm Han'a dua et."⁸

8 Şemsi Paşa, Manzum Vikaye tercümesi, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 42 Kon 3553/1, yk. 2a-3a.

MANZUM VE MUHTASAR VİKÂYE TERCÜMESİ

Şemsi Paşa, Hanefî mezhebinde en muteber birkaç metinden ve Osmanlı hukuk sistemi ve düşüncesinde de en etkili birkaç eserden birisi olan Vikâyetü'r-rivâye'den okuyucu için en gerekli görünen yedi bölümü seçerek 450 beyit halinde aruzun cedîd bahrinin feilâtün (fâilâtün) mefâilün feilün (fa'lün) kalıbıyla ve mesnevi nazım şekliyle serbest biçimde tercüme etmiştir. Eserin giriş ve hatime kısmı hariç asıl metni 305 beyittir. Bilinen nüshaları Konya Bölge ve Edirne Selimiye yazma eser kütüphanelerindedir.⁹ Telif tarihi hatime bölümünde şöyle belirtilmiştir:

Aybına nâzır olmayup fuzalâ - İdeler sâhibine hayr duâ

Bu beyitte geçen sâhibine hayr ifadesi ebced hesabıyla eserin telif tarihini 976=1568 olarak göstermektedir. Bu tarih, Kanuni'nin ölüm II. Selim'in tahta çıktığı tarihin hemen sonrası olup bu durumda eserin II. Selim'in tahta çıktığı ilk yılda bir ithaf olarak yazıldığı düşünülebilir; ancak, eserin sebep-i telifinde böyle bir ifade olmayıp hayır dua almak amacıyla yazıldığı belirtilir. Sebeb-i telif bölümü özetle şöyledir: "Devlette izzet bulmuş ben fakîr ü hakîr Şemsî yıllarca şeriata hizmet ettim. Beylerbeyliği yapar, gazâlarda hizmet ederdim. Bedî ü beyân okur, halka anlatırdım. Fıkıhı çok sever, Bidâye'den ve Vikâye'den bölümler okurdum. Halka makbul olan Hidâye, bana uygun olan ise Vikâye'dir. Vikâye gibi bir metin, Hidâye gibi de bir şerh olamaz. Bu bakımdan halk arasında genç-yaşlı herkesin kolayca okuyup anlaması için üzerime bir borç bilip Vikâye'yi Türkçe nazmettim. Amacımın belâgat olduğunu sanma; muradım dua ve rahmettir."¹⁰

Şemsi Paşa'nın bu manzum ve muhtasar tercümesi Ebussuûd Efendi'nin takriz mahiyetindeki mensur fetvasıyla başlamakta, 17 beyitlik hamdele salveleden sonra, 23 beyitlik vasf-ı ashâb-ı güzîn, 14 beyitlik sebep-i te'lîf, 50 beyitlik silsilenâme, 21 beyitlik Kanuni ve 15 beyitlik II. Selîm methiyeleri gelmektedir. Daha sonra ilmin fazileti ve İslam'ın esaslarına dair hadis şerhi mahiyetinde toplam 17 beyit tutan dört ayrı manzume gelir. Eserin sonunda da 5 beyitlik hatime vardır. 56 bölümlük Vikâyetü'r-rivâye'den 49 bölüm atlanıp sadece İslam'ın temel şartlarından salât (tahâret ve ezân dâhil), zekât, hac, oruçla birlikte av ve hayvan boğazlama bölümleri nazmedilmiştir. Eserde sırayla tahâret (abdest, gusûl, teyemmüm, suların mahiyeti) konusu otuz başlıkla 121 beyitte, salât konusu ezânla birlikte 68 beyitte, zekât bölümü 7, hac 9, savm 23, sayd 38, zebh bölümü de 22 beyitte anlatılmıştır. Hanefî fıkının zincir-

9 Milli Kütüphane, 42 Kon 3553/1; 22 Sel 2130.

10 Şemsi Paşa, Manzum Vikaye tercümesi, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 42 Kon 3553/1, yk. 2a.

leme temel eserlerinden Bidâye, Hidâye, Vikâye gibi eserleri çok okuyan ve şairlik yeteneği de bulunan Şemsi Paşa'nın, ömrünün sonlarında hoş bir manzum hediye bırakıp hayır dua almak istediği ve böylece bu eseri kaleme aldığı anlaşılmaktadır.

Şemsi Paşa'nın manzum Vikâye tercümesi Ebussuûd Efendi tarafından incelenerek matla beytinden başlamak üzere 30-40 yerde düzeltmeler yapıp birtakım tavsiyelerle birlikte nazik bir yazıyla Şemsi Paşa'ya iade edilmiştir.¹¹

ESERİN MÜHİM İKİ VİKÂYE TERCÜMESİYLE MUKÂYESESİ

Serbest bir tercüme olarak dikkatimizi çeken Şemsi Paşa'nın manzum Vikâye tercümesi metnin direkt tercümesi olmayıp, asıl metinde olmayan izah amaçlı beyitleri de ihtiva etmektedir. Burada, Şemsi Paşa'nın izlediği yöntemi göstermek için, bu tercümeyle Türkçe tercümelere mühim ikisi arasında birkaç mukayese yapacağız. Seçtiğimiz iki tercüme, 1424'de yapılan Balıkesirli Devletolu Yusuf'un manzum tercümesiyle Şemsi Paşa'nın çağdaşı Kurd Muhammed Efendi (ö.1587)'nin mensur tercümesidir. Kurd Muhammed Efendi'nin tercümesi metnin direkt tercümesi gibi gözükmele beraber, gerekli yerlerde izahat yapılmıştır. Dolayısıyla içinde şerhe kaymaları da barındırmaktadır. Balıkesirli Devletolu Yusuf'un 6960 beyitlik tercümesi ise yarı telif bir eser görünümünde olup başka eserlerden de yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Türkçede bilinen ilk manzum fıkıh kitapları arasında yer alan bu eser, serbest bir tercüme olup konular Arapça ana metinleri verilmeden sadece başlıklar altında nazmedilmiştir. Dolayısıyla hangi metnin nerede ve nasıl tercüme edildiğini takip etmek zor olmaktadır. Aşağıda önce Vikâye metninden seçilen birkaç parça verilip, daha sonra sırayla Şemsi Paşa, Devletolu ve Kurd Efendi tercümeleri verilmiştir:

Bâbu't-teyemmümi li-muhdisin ve cünübin ve hâyizin ve nüfesâe lem-yakdirû ale'l-mâi li-bu'dihi mîlen ev ekserü ev li-marazin ev berdîn ev adüvvin ev ataşin ev ademi âletin”

Şemsi Paşa tercümesi (Teyemmümün yapılış şeklinin metni alıntılanmamıştır):

Gusl ü abdest lâzım olsa bir er
Su bulunmazsa ol teyemmüm ider

Olsa bir mîl ırakda ger bir su
Yâ kış olsa yâ hasta yâ adû

11 Tarih-i Ata, C.4, ss.113-115, İstanbul 1293, (eser beş cilt).

Yâ kuyu olsa olmasa âlet
İt teyemmüm ki geçmeye sâat

Bil teyemmüm ki neydügin beri bak
Yâ kum olsa yâ taş yâhud toprak

İki darb it bular dege elüne
Sür birin yüzüne birin koluna

Böyle anla teyemmümün aslın
Ezber it var Vikâye'den faslın

Çün tahâret bu denlü oldı ayân
Gel kitâb-ı salâtı eyle beyân

Devletoğlu Yusuf tercümesi. (Teyemmüm konusu asıl metin verilmeden, serbest biçimde 105 beyitle tercüme edilmiştir. Aralarda izahlar görülmektedir) İlk 23 beyti alıyoruz:

Şimdi geldük uş teyemmüm hükmine
Dinle bunda hem şerâat hükmi ne

Su yirinedür teyemmümde türâb
Böyle geldi çün bize Hakdan hitâb

Bir kişi ger kâdir olmasa suya
Kim ala a'zâsını andan yuya

Pes sudan ol mîl kadar ayru ola
Yâhûd abdest alıcak sayru ola

Hem ya düşmenden ataşdan korkar ol
Ya'nî kim su almağa bulmaya yol

Bunda abdestsüz cünüb birdür ol an
Bunda vâcib pes teyemmümdür hemân

Bir kişi şarda cünüb olsa eger
Hem dahi katı sovk olsa meger

Korkar ol sovk suyıla gusl ide
Kim ana noxsân irişür iy dede

Hem ılıcak su bulunmaz iy ahî
Kim anunla gusl ide hem ol dahi

Pes teyemmüm alıcak olur revâ
Hem namâz kılmak ana olmaz hatâ

Lîk abdestsüz olursa ol eger
Şarda bunun gibi özrile meger

Kim teyemmüm eylemek olmaz revâ
Çünkü ol şarda mukîmdür iy ağa

Pes müsâfir olsa câyızdır bu hem
Muhdis olsun yâ cünüb olsun ne gam

Bir kişi su bulmasa düşe ümîd
Âhiri vaktde bulam dirse işid

Su ele girürse hoş abdest ala
Ele girmezse teyemmümle kıla

Yoldaşından bir kişi su bulsa ger
Andan ol suyu dilemedin meger

Ol teyemmüm eyledi kıldı namâz
Ol revâ oldı hemân buldı cevâz

Lîk yigrek oldurur kim iy ahî
Yoldaşından suyu isteye dahi

Virmez ise pes teyemmüm idiser
Su ele girmedi yâ pes nidiser

Bir kişinin kim yükünde suyu var
Anı unıtdı meger ol ihtiyâr

Pes teyemmüm aldı ol kıldı namâz
Çün unutdı suyunı buldı cevâz

Sonra suyun ansa döndürmez ahî
Gerçi vakt içinde olursa dahi

Lâik ikinci imâm eydür hemân
Ol namâzı döndüriser bî-gümân¹²

Kurd Muhammed Efendi tercümesi (Yukarıdaki asıl metin iki parça halinde çevrilmiştir):

“Bu teyemmüm abdestsiz kişiye ve dahi cünüb olana ve dahi hayz görene ve dahi oğlan toğurana, bunlar ki suya kâdir olmayalar iraklığından ötri bir mil yer ve mil dahi sülüs fersahdur ya'ni dört bin zirâdur eyle olsa fersah on iki bin zirâdur; yâ hastelikden kâdir olmasalar yâ sovukdan kâdir olmasalar yâ düşmenden yâ susuzlukdan yâ su çıkaracak esbâb olmamakdan”¹³

“ve sünnetühü li'l-mustaykızı gaslü yedeyhi ile'r-resefeyni selâsen kable idhâlihi-me'l-inâe ve tesmiyetullahi ibtidâen ve's-sivâkü ve'l-mazmazatü bi-miyâhin ve'l-istinşâku bi-miyâhin ve tahlîlü'l-lihyeti ve'l-esâbii ve teslîsü'l-gasli ve meshü külli're'si merreten ve'l-üzneyni bi-mâihi ve'n-niyyetü ve't-terfîbü nasse aleyhi ve'l-vilâü”

Şemsi Paşa tercümesi:

Uykudan tursa bir kimesne seher
Sokmasun ellerin inâya ol er

Yusun üç kerre ellerini tamâm
Bile yusun bileklerini müdâm

Evvelâ yu elün di bi'smi'llah
Böyle eylerdi ol Resûl-i llâh

Yüzünü burnunu yu su ile pâk
Ba'dezân it dehânuna misvâk

12 Manzûm Vikâye Tercemesi, Milli Kütüphane, 60 Zile 256, yk. 11a-11b.

13 Terceme-i Vikâyetü'r-rivâye, Milli Küt., 45 Hk8488, yk. 5a.

Başuna gûşuna yiter bu su
Bozma tertîbi olmaya kaygu

Kurımadın birisi a'zânun
Birine dahi su koy erkânun

Mazmaza eyle kıl hem istinşâk
Başkaca su ile ale'l-ıtlâk

Farz bir kez yumak üçer sünnet
Sünnetün birisi dahi niyyet

Eyle barmağıla sakala hılâl
Key sakın eyleme burada cidâl

Bir kere cümle başa mesh eyle
O suyile kulaklarını bile

Devletoğlu Yusuf tercümesi. (Bâbu'l-vuzû diye bir başlığın altına tahâretün ve abdestün farzın ve sünnetin beyân ider diye bir not eklenmiştir) 39 beyit tutan bu kısmın ilk 13 beytini alıyoruz:

Bir kimesneye ki farz oldu namâz
Diledi kim Hudâyâ ide niyâz

Hem dahi muhdis ola ger ol zamân
Ya'nî kim abdesti yokdur pes hemân

Kim gerek elbette abdest ala ol
Kim namâz kılmağa andan bula yol

Pes şurû' itdük anun erkânına
Diyelüm bir bir anun erkânı ne

Evvel ol yüzün yumakdur pes ehem
Kolların dirseklerle dahi hem

Başına mesh iden ayağın yuya
Yumağa topukların bile koya

Başınun rub'ına hem mesh eyleye
Farzı meshün ol kadardur neyleye

Andan eksük ider olursa eger
Meshi anun câyiz olmaz iy piser

Bir kişi bir barmağın başına ger
Mesh için kosa dahi çekse meger

Gerçi başun rub'ına mesh itse hem
Meshi anun câyiz olmaz iy hakem

İki barmağıyla dahi tamâm
Ol dahi câyiz degüldür ve's-selâm

Ya'nî böyle olsa mesh itmek revâ
Zîre ol edük gibidür iy ağa

Bir kişi mesh idicek edüğünü
Aldı abdestin tamâm geydi anı¹⁴

Kurd Muhammed Efendi tercümesi (Aşağıda parantez içindeki yerler asıl metinde olmayıp sünnete dair verilen ek bilgilerdir; parantezden sonraki kısım 12 parça hâlinde çevrilmiştir): “abdestün sünneti uykudan uyanan kişiye iki elin yumakdur bileklerine dek ya'nî dirseklerin aşağı ucına varınca üç kez ellerin kaba sokmakdan evvel (ve sünnetün lügat ma'nâsı yoldur ve şer'îsi şol görklü yoldur ki ana gideler dîn-i İslamda farz olmazsuzın ve vâcib olmazsuzın ve sünnet dahi iki dürlüdür biri oldur ki terk itmekle kerâhet ve isâet olur az günâhla, lâkin azâb olmaz ana sünen-i hidâyet dirler ve dahi sünnet-i müekkededirler ve biri dahi oldur ki anı işlemek görklüdür ammâ terk olınsa kerâhet ve isâet olmaz ana sünen-i zevâid dirler) ve dahi bis-millahi'l-azîm ve'l-hamdü lillahi alâ-dîni'l-İslam dimekdür ya'nî besmele itmekdür ne vechle olursa ibtidâda ve dahi sivâkdur ve dahi ağzın yumakdur üç su ile ve dahi

---

14 Manzûm Vikâye Tercemesi, MK, 60 Zile 256, yk. 14b-15a.

Lîki sarurak olurısa bu kez
Tükrük artuk oldu abdesti sımaz

Hem dahi ikisi berâber olsa ger
İhtiyâtdur bu dahi sır didiler

Hem dahi bir kişi süm kürse hemân
Mercimek denlüce burnından çıkan

Çıkar olursa key anla iy ahî
Ya'nî abdesti sımaz hem ol dahi

Arkası üstine yatup iy imâm
Yahu bir nesneye söykense tamâm

Şöyle kim söykegü zâil olsa ger
Söykenen kişi hemân ol dem düşer

Üyimek bu hâlile hem nakz ider
Ya'nî abdesti anun kalmaz gider

Lîki bir kimse kıyâmda üyise
Yâ rukû'da yâhûd secdedeyise

Otururken dahi uyursa eger
Nesneye söykenmemiş ola meger

Bunda abdesti anun sınmaz ahî
Pes namâzı câyiz olur hem dahi¹⁶

Kurd Muhammed Efendi tercümesi (Yukarıdaki metin dört parça halinde çevrilmiştir. Aşağıdaki metin Şemsi Paşa'nın alıntılama dan çevirdiği kısmı da kapsamaktadır): "Bu abdesti bozan şol nesnedür ki çıkar bevl ve gâit yollarından yâ sebîleynün gayrıdan; eger necis olup akup şol guslde yâ abdestde yuması vâcib olan yire çıkar-

16 MK 60 Zile 256, yk. 10a.

sa; ve dahi sıvık kan kusmak bozar eger tükürge berâber olursa; yâ safrâ yâ yimek yâ su yâ uyuşmuş kan kusmak, eger bu zikr olanlar ağzı tolusı olursa; hiç balgam sızamaz gerek başından gelsün gerek karından çıksun İmâm Ebû Hanîfe ile İmâm Muhammed katında; karından çıkan sır eger ağzı tolu olursa Ebû Yûsuf katında; Ebû Yûsuf meclis bir olmağa i'tibâr ider ve ammâ İmâm Muhammed sebep bir olmağa i'tibâr ider, şol az az kusduğı nesneyi cem' itmeğiçün. Bu mes'elenün sûreti budur ki bir kimse az az kusduğı her biri ağzı tolusı olmasa mecmûî ağzı tolusı olsa ol kişinün abdesti sınır mı sınımaz mı, Ebû Yûsuf eydür eger mecmûsı bir mekânda bir hâl üzerine iken olsa sınır, zîrâ mecmûî bir gibi olur gerekse mecmûnun sebebi bir olsun ve gerek olmasun, ya'nî gerek bir kez gönli bulanmağla olsun gerek dahi ziyâde ile olsun, ammâ İmâm Muhammed eydür eger sebebi bir ise sınır gerek bir meclisde olsun gerek her biri bir meclisde olsun"¹⁷

“ve halle bi-küllî mâ enhere'd-deme ve lev belîtatü ve mirvetü illâ sinnen ve zuffren kâyimeyn”

Şemsi Paşa'nın tercümesi (Alıntılanan metinde asıl metne göre eksiklik vardır):

Olsa hayvâna bir kişi kâdir
Olmasa zebh için nacak hâzır

Gam çeküp akmasun gözinden yaş
Bula keskin kamaş yâ keskin taş

Kese hulkûmı akıda kanı
Zebh buldı yerin yi sen anı

Dişüm ile boğazlaram dimeye
Tırnağıyla boğazlayup yimeye

Devletoğlu Yusuf tercümesi (Kitâb-ı zebâyih başlığı altında 35 beyitle çevrilen bu bölüm ana metinle örtüşmemekte, çok serbest bir görüntü vermektedir.) Yukarıda alıntılanan metne en yakın gözükten beyitler:

Bir kişi bir koyunu boğazlasa
Ölümi yâ dirimi bilinmese

Deprenürse yâ kanı çıkarsa ger
Ol halâldur zebhi olur mu'teber

17 MK, 45 Hk 8488, yk. 4a.

İkisinden birisi olmazsa hem
Ol harâmdu zebhi olmaz muhterem

Dirliği evvel meger ma'lûm ola
Hîç birisi dahi olmazsa n'ola

Ya'nî deprenmezse çıkmazsa kanı
Çünkü evvel diri bilürdün anı

Bir kişi bir tavuğı yâ koyunu
Âdet olmuşdur boğazlarlar anı

Yunını yâ yününi yolmağıçun
Karnını yarmazdan öndin dahi çün

Anı ıssı suya koyarlar i cân
Kim yolarlar yunını gider hemân

Ba'zılar dimiş yimek olmaz revâ
Lîki ba'zılar dimişdür iy ağa

Kim yimeklik anı câyizdür tamâm
Zîre olmaz necis ol iy imâm

Hem esah budur dimişler bî-gümân
Yaralar karnın yolalar bes hemân¹⁸

Kurd Muhammed Efendi tercümesi: Alıntılanan metin aslına uygun olup şöyledir: “ve halle bi-kat'in eyyi selâsin minhâ ve bi-küllî mâ efra'l-evdâci ve enhere'd-deme ve lev belîtatü ve mirvetü illâ sinnen ve zufenr kâyimeyn”

“Şol zikr olan dört tamardan üç tamarı kesmek ile halâl olur ol üç kangı üç olursa olsun; ve dahi halâl olur boğazlamak her nesne ile ki tamar kese kanı akıda, kamış olursa ve kesilen taş olursa da, diş ile tırnak ki bedenden ayrılmamış ola bunlarla halâl olmaz illâ ayrılmış olsalar halâl olur kerâhetle”

18 MK 60 Zile 256, yk. 217b.

ESERİN TERTİP VE MUHTEVASI

Halkın kolayca okuyup ezberlemesi amacıyla seçme ve kısaltmalara dayalı olarak hazırlanmış bir eser olan Şemsi Paşa'nın manzum Vikâye tercümesi ne asıl metnin direkt, ne de metnin dışına çok çıkılmış bir tercümesidir. Nazmedilen metin çok değiştirilmeden ve orijinaline mümkün olduğunca bağlı kalınarak çevrilmiş, bu yapılırken de yer yer şerhlere kayılmıştır. Dolayısıyla bu manzum tercüme serbest, hatta bir yönden de telifi tercüme demek mümkündür. Eserde önce ana metinden seçilen bölüm verilmiş ve ona en yakın tercümesi yapılmıştır. Devletoğlu'nun tercümesinde olduğu gibi, asıl metnin karşılığını bulmak zor olmamaktadır. Asıl metnin seçiminde ise halka en gerekli görülen kısımların seçildiği, seçilmeyen kısımların ise: "rıdâ", talâk, ıtâk, hudûd, sirkat, lakît, bey', sarf, vekâlet, mudârebe, icâre, rehn, diyât, hünsâ" gibi muâmelât bölümleri olduğu dikkati çekmektedir. Nazmedilen taharet, namaz, oruç, zekat, hac ve zebh bölümlerine av bahsinin de ilave edilmesi, Şemsi Paşa'nın hem avcılık sanatında mahir olan sülalesiyle, hem de ava düşkün iki padişah olan Kanuni ve II. Selim'e musahiplik yapmasıyla ilgili görünmektedir. Tercümede önce asıl metin kırmızı mürekkeple Arapça, birkaç yerde de Türkçe olarak yazılmış, altında da mesnevi nazım şekliyle serbest biçimde tercümesi yapılmıştır.

ESERDEN SEÇMELER

Eserin toplam 157 beyit tutan hamdele, salvele, sebab-i telif, medhiye, silsilenâme, ilmin fazileti ve hâtıme bölümleri hariç asıl kısmı 305 beyittir. Bu bölümden yaptığımız bazı seçmeleri aşağıda veriyoruz:

"Bu makâm abdestün tertîbin 'ayân ve sünnetlerin beyân eyler inşâallahu taâlâ'l-azîzi'r-Rahmân bi'l-menni ve'l-ihsân. Ve sünnetühü li'l-müsteykızı gaslü yedeyhi ile'r-resefeyn, selâsen kable idhâlihime'l-inâe"

Uykudan tursa bir kimesne seher
Sokmasun ellerin inâya ol er

Yusun üç kere ellerini tamâm
Bile yusun bileklerini müdâm

"Ve tesmiyetullahi ibtidâen ve's-sivâkü ve'l-mazmazatu bi-miyâhin ve'l-istinşâku bi-miyâhin ve tahlîlü'l-lihyeti ve'l-esâbü ve teshîsü'l-gasli ve meshü külli'r-re'si merreten ve'l-üzneyni bi-mâihi ve'n-niyyetü ve't-tertîbü nasse aleyhi ve'l-vilâü."

Evvelâ yu elün di bismillah
Böyle eylerdi ol Resûl-i llâh

Yüzünü burnunu yu su ile pâk
Ba'dezân it dehânuna misvâk

Başuna gûşuna yiter bu su
Bozma tertîbi olmaya kaygu

Kurımadın birisi a'zânun
Birine dahi su koy erkânun

Mazmaza eyle kıl hem istinşâk
Başkaca su ile ale'l-ıtlâk

Farz bir kez yumak üçer sünnet
Sünnetün birisi dahi niyyet

Eyle barmağıla sakala hılâl
Key sakın eyleme burada cidâl

Bir kere cümle başa mesh eyle
O suyile kulaklarını bile

“Bâbu't-teyemmümi li-muhdisin ve cünübin ve hâyizin ve nüfesâe lem-yakdirû
ale'l-mâi li-bu'dihi mîlen ev ekserü ev li-marazin ev berdîn ev adüvvîn ev ataşîn ev
ademi âletin”

Gusl u abdest lâzım olsa bir er
Su bulunmazise ol teyemmüm ider

Olsa bir mîl ırakda ger bir su
Yâ kış olsa yâ hasta yâ adû

Yâ kuyu olsa olmasa âlet
İt teyemmüm ki geçmeye sâat

Bil teyemmüm ki neydüğün biri bak
Yâ kum olsa yâ taş yâhud toprak

İki darb it bular dege elüne
Sür birin yüzüne birin koluna

Böyle anla teyemmümün aslın
Ezber it var Vikâyeden faslın

Çün tahâret bu denlü oldı ayân
Gel kitâb-ı salâtı eyle beyân

“Bâbu şurûtu's-salâti hiye tuhru bedeni'l-musallî min-hadesin ve habsin ve sev-
bihi ve mekânihi ve setrü'l-avretihi ve istikbâlü'l-kıbleti ve'n-niyetü”

Degdi şart-ı salât çün nevbet
Evvelâ eylemek gerek niyet

Tâhir ola beden libâs u beden
Kalka abdest ide salâta hemân

Setr-i avretde eyleme ihmâl
Ka'be semtine eyle istikbâl

Cümle bunlar-durur şurût-ı-salât
Âhiretde bununladur derecât

Kaftanunda necis ola zâhir
Suyıla yu anı ola tâhir

Ger bunda kalursa dahi eser
Virmez ey hâce ol salâta zarar

Ger bulaşsa görünmese murdâr
Üç kerret yu da sık anı tekrâr

Çıkmağa kâyil olmasa esbâb
Bir büyük halıya dökülse şarâb

Yuyalar anı bir iki üç kat
Her birisinde kat' ola katarât

Yunmağa kâbil olmasa ey yâr
Bir akarsuda yata leyl ü nehâr

Böyle emr eyledi bize fukahâ
Böyle yazmış kitâbda ulemâ

Ulemâ rûhı üzre leyl ü nehâr
Rahmet-i Hak hezâr bâr hezâr

Umaram ben kulinadur Yezdân
Rahmetinden birez ide ihsân

“Bâbu sıfati’s-salâti farzuhe’t-tahrîmetü ve hiye kavluhu Allahu ekber ve mâ ye-
kûmu makâmuhu ve hüve şartu indinâ li-kavlihi taâlâ ve zikrû’smi rabbehu fe-sallî
ve inde’s-Şâfiî rahimehu rûknün ve emmâ ref’ü’l-yedi fihi fe-sünnetün ve’l-kıyâmu
ve’l-kırâetü ve’r-rükûü ve’s-sücûdü bi’l-cebheti ve’l-enfü bihi uhize”

Nedür ey hâce dinle farz-ı salât
İrmedin bil buları sana memât

Eyle tahrîm ü hem rükû u kıyâm
Hem kırâetle secde subh ile şâm

Ellerin eylemek kulağa yakîn
Didi sünnet-durur Resûl-i emîn

Alnını burnını tamâm yire
Lâyık oldur ki cümleten degire

Çünkü Allahu ekber olmaz edâ
Diye Allahu a’zam u a’lâ

“ve vâcibühâ kırâetü’l-fâtihati ve zammu sûretin ve riâyetü’t-tertîbi fîmâ tûkerre-
re ve’l-ka’detü’l-ülâ ve’t-teşehhüdâni ve lafzu’s-selâmi ve kunûtü’l-vitri ve tekbîrâ-
tü’l-îdeyni ve ta’yînü’l-ûleyeyni li’l-kırâeti ve ta’dîlü’l-erkâni ve’l-cehrü ve’l-ihfâü
fîmâ yücherü ve yuhfâ”

Vâcibât-ı salâtı dinle dilâ
Ne buyurur Resûl-i her-dü-serâ

Her kaçan kim kişi namâza tura
Okuya fâtihayla bir sûre

Birisi dahi ka'de-i ûlâ
Hem teşehhüd de sünnet oldu dilâ

Vâcibâtun biri de oldu selâm
Burada sanma kim dükendi kelâm

Biri dahi riâyet-i tertîb
Böyle buyurdu ol Resûl-i Habîb

İtse tekbîri rûz-ı îd hafîb
Cümle vâcibdür ide bay u garîb

Cehr ü ihfâ mahallerinde dilâ
Okuyup cehr ü idelüm ihfâ

Eyle ta'dîl cümle erkânı
Böyledür böyle emr-i Rabbânî

“fasl. yeçherü'l-imâmü fi'l-cum'ati ve'l-îdeyni ve'l-fecri ve üleyi'l-işâeyni edâ-
en kazâen lâ-gayru”

Cum'a günü vü hem iki bayram
Cehrile okumak gerekdür imâm

Yatsınun iki evvelini müdâm
Cehrile okı böyle didi imâm

Cehrile okı subhile şâmı
Dâyimâ yap yap okı eyyâmı

“Bâbu salâti'l-marîz. İn teazzere'l-kıyâmu li-marazin hadese kable's-salâti ev fî-
hâ sallâ kâiden yerkeu ve yescüdü ve in teazzere evmâ bi-re'sihi kâiden ve ceale sü-
cûdehu ahfeza min-rükûihi ve-lâ-yerfeu ileyhi şey'ün li's-sücûdi ve in-teazzere'l-
kuûdu evmâ müstelkıyen ve riclâhu ile'l-kıbleti ev muztaci en ve vechuhu ileyhâ
ve'l-evvelü evlâ ve in-teazzere'l-îmâü uhhiret ve-lâ-yûmî bi-aynihi ve hâcibeyhi ve
kalbihi”

Bir musallî eger olursa alîl
Nice kılsun namâzı öğren bil

Kıl namâzı gezinme âvâre
Kılmayınca halâsa yok çâre

Olduğınca tenünde cân mevcûd
Oturup eyle hem rükû u sücûd

Secdeye dahi olmasan kâdir
Eyle îmâyâya üşte baş hâzır

Yoğise fer oturmağa cânâ
Yatduğun yerden eyle gel îmâ

İtsün îmâyı kişi başıyla
İtmesün gözi ile kaşıyla

Bî-mecâl olsa hasta yâhûd pîr
İtse câyiz namâzını te'hîr

“Kitâbü’z-zekât. hiye lâ-tecibü illâ fî-nisâbin havliyyin fâzîlen an-hâcetihi’l-as-
liyyeti memlûkûn li-milken tâmmen alâ-hurrin mükellefîn müslimin”

Anla ey hâce neydüğünü nisâb
Cümle mâl u menâlün eyle hisâb

İRse akçan sekiz yüze ey cân
Bilmiş ol kim nisâba irdi hemân

Mâlı anun nisâba ırmış ola
Akça bir yıl yanında turmuş ola

Âkil ü bâliğ olsa olmasa kul
Vâcib olur zekâtını vire ol

Yâ ol akçayı bir kişi ala karz
Sâhibi virmedür zekâtını farz

Olsa dînârun erbaîn ey yâr
Olur anun zekâtı bir dînâr

İki yüz dirhem olsa sîmün hem
Vir içinden zekâtı beş dirhem

“Kitâbü'l-hacc. yecibü alâ hurrin mükellefin müslimin sahîhin basîrin lehu zâdun
ve râhiletün fâzilen lâbüdde lehu minhü ve an nafakati iyâlihi ilâ-hîne avdihi”

Hürr olup âkil olsa bir müslim
Âkil ü bâliğ olsa hem sâlim

Mâlı olmayana degildür farz
Gitmek için Hicâza alman karz

Rûz merrelikten artık olsun mâl
Çekmesün güç maîşetinde ıyâl

Râhda hem gerekdür emn ü emân
Bulmasun zâd u râhilün noksân

Hacc iden avrat olurise eger
Vâcib olur yâ mahrem ola yâ er

Mâlunı Hak yolında harc eyle
Var edâ eyle farzı hacc eyle

Hâkine sür yüzünü eyle tavâf
Tâ ki âyîne-i dilün ola sâf

Sakla andan lisânunı zemden
Sonra nûş eyle âb-ı zezemden

Bir kişi dâhil olsa ana hemîn
Eyleye Hak belâdan anı emîn

“Kitâbü's-savm. hüve terkü'l-ekli ve'ş-şürbi ve'l-vat'i mine's-subhi ile'l-magri-
bi maa'n-niyyeti”

Savma gel i'tikâdı berk eyle
Ekli vü şürbi vatyı terk eyle

Gün gibi halk içinde oldu ayân
Nass ile sâbit olduğu ramazân

Subhdan tâ varınca ahşama
Savm farz oldu ehl-i İslama

Giceden kuşluğa varınca tamâm
Niyet eylen oruca didi imâm

Farzdur müslime mükellefe hem
Böyle emr itdi server-i âlem

Niyet olmayıcak amel olmaz
Mü'minün kalbi nûr ile tolmaz

Böyle emr itdi bize fahr-i enâm
Bir yere cem' ola namâz u taâm

Yen taâmı namâzı sonra kılun
Sebebi neydüğünü sonra bilün

“Kitabü's-sayd. yahillü saydu külli zî-nâb ve mihleb min kelbin ve bâzin ve nah-
vihimâ bi-şarti ilmihimâ ve cerhihimâ eyye mevzii minhü ve irsâli müslimin ev kitâ-
biyyin iyyâhümâ müsemmiyeñ alâ-mümteniin mütevahhişin yü'kelü ve en-lâ-yüşâ-
rike'l-kele'l-muallime kelbün lâ-yahillü saydehu”

Olsa bir yırtıcının azı dişi
Saydı dişiyle tutmak olsa işi

Yâ şu murgun ki ola minkârı
Her ne sayd itse bunların varı

Lîke şartında eyleme ihmâl
Tâ ki sayyâda eti ola halâl

Şart odur ola bunlara ta'lîm
İdeler sayd almağı tefhîm

Bâzun oldur muallimi ey yâr
Çıka elden yine gele tekrâr

Sege ta'lîmi böyle-durur avı
Yemeye üç kerret tutup avı

İsm-i Hakkıla eylesen irsâl
Bu ikisi ne sayd iderse halâl

Şol muallim olan sege mâdâm
Ecnebî seg karışsa oldu harâm

“fe-in ekele minhü'l-bâzî ekle lâ-in ekele minhü'l-kelbü ve lâ-yetûlu vakafethu
ba'de irsâlihi”

Tağda bir saydı ursa bir sayyâd
Remy iderken Hudâyı eylese yâd

Şart odur eglenüp oturmaya
Tâ bulunca o saydı araya

Ger ele girse itmedin ihmâl
Düşmüş ölmüş bulursa yise halâl

Sayda saldukça bâzını sayyâd
İtmese ism-i Hakkı ol dem yâd

Alsa şâhîn şikârını ey yâr
Ol boğazlanmasa olur murdâr

Zikr-i Hakda ger itmese ihmâl
Ölse şahbâz elinde yine halâl

Lîk seg boğsa çıkmasa kanı
Ol mubâh olmadı yimek anı

Zahm-ı segden tende ger ola kan
Yisün anı bizim imâma uyan

“ke-saydin rumiye fe-kutia uzvun minhü le'l-uzvu ve in-kutia eslâsen ev ekseru-
hu maa aczihi ev kat'i nısfı re'sihi ev ekserihi ev kaddihi bi-nısfeyni ekle küllihi”

Çalsa bir saydı tîğile sayyâd
Olsa bir pâre et teninden yâd

Sülûsi olmasa düşen ey yâr
Yemen anı ol et olur murdâr

Yarıdan artık olsa ol düşen et
Yemek için anı kenâra ilet

“Kıtabü’z-zebâyih. harüme zebîhatün lem-tüzekke ve zekâtü’z-zarûreti cerhun
in-kâne mine’l-bedeni ve’l-ihdiyârî zebhun fi’l-halki”

Ya’nî bir kişi tutsa hayvânı
Nice boğazlamak gerek anı

Zebhde evvel ide yâd-ı Hak
Besmelesiz harâm olur mutlak

Sana zebhün nedür diyem aslı
İki olmuş-durur bunun faslı

Birisi zebh-i ıztırârîdür
Birisi zebh-i ihtiyârîdür

İhtiyârî odur bıçağıla
Kese hulkûmı şâh tamarıyla

ıztırârî olan olur nâdir
Olmasa zebhine kişi kâdir

Zahm urup besmeleyle yaralasan
Sonra kandan dilerse pâralasan

“ve şerata kevnü’z-zâbihi müslimen ev kitâbiyyen zimmiyyen ev harbiyyen ve
halle zebîhatühâ ve lev mecnûnen ev imreeten ev sabiyyen ya’kilü lâ zebîhatü ves-
niyyin ve mecûsiyyin ve mürteddin”

Müslim olmak gerek begüm zâbih
Böyle oldu eimmeye lâyiğ

Zâbih olursa n'ola harbî hem
Dahi olsun gerek kitâbî hem

Olsa mecnûn u avrat u oğlan
Bunların zebhini yesün yârân

Zebhe lâyük degil-durur zâhir
Nâra hakdur diyü tapan kâfir

Hem şu mürted olan seg-i bî-âr
Bunların zebhi saydı hep murdâr

Çekmesün tîğî gerden-i ganeme
Hak diyü secde eyleyen saneme

HÂTİME

Şükür Allaha vü Resûle selâm
Âhire irdi bu huceste kelâm

İtmesünler hatâlarına nazar
Müctehid de hatâ ider dirler

Kalem-i afvile hatâlarını
Cümle islâh ide fakîr ü ganî

Kulun işi hatâ atâ şâhun
Biz günehkâra rahmet Allahun

Aybına nâzır olmayup fuzalâ
İdeler sâhibine hayr duâ

Hatimededen sonra iki sayfalık bir boşluk bırakılmış ve Şemsi Paşa'nın bir başka dinî manzumesi olan 102 beyitlik İtikadnâme kaydedilmiştir. Manzum Vikâye tercümesiyle aynı vezinde olan İtikadnâme'de de kabir, mahşer ahvali, sırat köprüsü vb. konular nasihatname uslubuyla nazmedilmiştir.

KAYNAKÇA

- Bağdatlı İsmail Paşa (1955), *Esmâü'l-müellifin*; c. 2, s. 259, İstanbul.
- Bursalı Mehmet Tahir (1338), *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s.145, İstanbul.
- Cici, Recep (1995), *Kuruluştan Fatih Devrinin Sonuna Kadar Osmanlılarda Fıkıh Çalışmaları (doktora tezi) MÜ SBE.*
- Cici, Recep (1999), *Osmanlı Hukuk Düşüncesini Etkileyen Başlıca Kaynaklar*, UÜİFDİS. 8, C. 8, ss. 215-246.
- Çelebioğlu, Amil (1998), *Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler*, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, MEB Yayınları, ss. 350-360, İstanbul.
- Ergün, Mustafa (1996), *Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları*, A.K.Ü. Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Afyon.
- Hâfız Hüseyin Ayvansarayî (1281), *Hadîkatü'l-cevâmî*, c.1, s.197, İstanbul.
- _____ (1978), *Vefâyât-ı Selâtin ve Meşâhîr-i Ricâl* (haz. Fahri Ç. Derin, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayını, 207 s., İstanbul.
- Hızlı, Mefail(2008), *Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler*, UÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi c.17, S.1, ss. 25-46.
- Kallek, Cengiz (1998), *el-Hidâye*, DİA, C.17, s. 471 İstanbul 1998.
- Levend, A.Sırrı (1972), *Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri*, TDK Belleten, ss.35-80.
- Mehmet Süreyya (1996), *Sicil-i Osmânî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, c.3, s.894, İstanbul.
- Ömer Rıza Kehhale (1993), *Mucemu'l-Müellifin*, c.11, s. 89, Beyrut.
- Özel, Ahmet (1997), *Hanefî Mezhebi (literatür)*, DİA C. 16, ss. 21-27.
- Subhi Mahmasânî (1985), *İslam Hukukunun Tedvini*, MÜİFD, sy. 3, s. 323, İstanbul.
- Şemseddin Sami (1306), *Kâmûsü'l-a'lâm*, 4/2873, İstanbul.
- Şemsi Paşa, *Manzum Vikaye Tercümesi*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 42 Kon 3553.
- Uzunçarşılı, İ.Hakkı (1984), *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara
www.bmdr.org.tr, <http://www.egitim.aku.edu.tr/moders.htm>.